

AZ EMBERI JOGOK CÍMŰ TANKÖNYV ELÉ

1. Íme, egy jogi könyv az emberi jogokról. Egy jogi tankönyv, amely címként viselhetné: Az emberi jogok mai érvénye Magyarországon. Nem lehet elég-szer ismételni a jelzót és a főnevet: tisztán *jogi* műről van szó, amelyből a szerzők a műfaj legszigorúbban vett követelményei szerint kizárták mindazt, ami nem jog. Holott éppen az emberi jogok köre az a háttérterület, ahol a jog egyrészt a politikával, másrészt az etikával, filozófiával, társadalomelmélettel, továbbá különféle ideológiákkal kiváltképpen érintkezik, s mindezért a történelemtől is elválaszthatatlan. Mégis, a szerkesztők nem engedték, hogy akár csak a politológia színezzé az emberi jogi mondandót (a politikáról eleve szó sem eshetvén). S nem hallhatjuk a történelem szárnya suhogását sem, pedig a könyv és tárgya, az emberi jogok Magyarországon, nem létezhetnének egy nagy, s majdnem még jelenvaló, történelmi változás és korszak nélkül.

Amit tehát megismerhet az olvasó, az az emberi jogok mint elméleti konstrukció, és mindjárt megtestesülésük is alkotmányokban és nemzetközi egyezményekben, de főleg az ezeket értelmező alkotmánybírói határozatok tömegében – ám az utóbbiakban is a konkrét ügyön túlmutató elvi tételként, azaz megint csak (bíró alkotta) jogként. Akinek van füle a fenti cím-parafraízra, jól hallja: mint a „mai római jog” a XIX. század német jogászának, úgy ad elvi keretet, fogalomkészletet, sőt – ezúttal még kifejezettebben „magasabb jogként” – tekintélyt az emberi jogok itthoni normatív leltárának elkészítéséhez az emberi jogok eleve a nemzeti pozitív joganyag feletti, elvi és nemzetközi rendszere.

Amit tehát kézben tart az olvasó, tankönyv, a tételes joganyagot és dogmatikáját pontosan és semlegesen közvetítő mű; *a rendszer leírása*. Beszámol az egyes emberi jogok (eszme)történetéről, megjelenésükről nemzetközi dokumentumokban, gyakori kiegészítésként az amerikai és német alkotmányjogban is; fő tárgyként pedig a magyar alkotmányban és alkotmánybírói gyakorlatban. Megismerhetjük az egyes emberi jogok hatókörét, korlátozhatóságát, más jogokhoz való viszonyát. Tárgyilagos általános bevezetés foglalja össze az emberi jogok történetét, egyetemességét, az újabb joggenerációk megjelenését, a jogkorlátozás módszertanát. A jogok tényleges „éle-

te”, vagyis az életben való érvényesülése felé a – jó részt speciális – emberi jogvédő intézmények, s azon belül is elsősorban eljárásuk leírása mutatja az utat. Az úton azonban a tankönyv már nem indul el. Nem is kell elindulnia.

A fenti tulajdonságok a tankönyv műfaji követelményei, s betartásuk – az emberi jogi tárgyra tekintettel – külön erény. A megbízható tételes tartalom, a szabályként elfogadott és gyakorolt módszerek korrekt leírása teszi hosszú életűvé, taníthatóvá és tanulhatóvá ezt a könyvet; különösen azért, mert teret és alkalmat ad arra, hogy a szövegre támaszkodva ki-ki kifejtse kedvenc elméletét vagy szívesen hangoztatott kritikáját, maga idézze föl az emberi jogok pátoaszát vagy ültesse el a kételyt. Valóban nagy önfegyelmet és lemondást követel meg a tankönyv-írás, s néhány fölösleges hangsúlytól eltekintve a szubjektivitás közvetlen jelenlétét sikerült is kizárni. Bízni kell az olvasóban: miközben olvassa az egyes jogok tartalmát meghatározó alkotmánybírói ítéleteket, rá fog jönni, milyen sajátos viszonyban van itt a tételes jog és a módszer. Látni fogja, hogy a bíró egyszerre alkotta (vezette be a magyar jogrendbe) a jogot és látta el egyszersmind dogmatikai szerelvényeivel, azaz – az előszó megengedheti magának a kifejezést – „formázta meg” az adott emberi jogot úgy, ahogy az az adott időpontban (jogfejlődési szakaszban) a magyar alkotmányjogba illett, persze ezzel a magyar alkotmányjogot mint rendszert is alkotva. Tetten érheti az olvasó, a jog vagy a rendszer volt-e az alkotmánybíró számára éppen fontosabb. Hasonlóképpen, a tankönyv szenvtelen hangú leírásából, ahogy egy emberi jogot az adott jogrendben megelevenítő és meghatározó ítéletek során megismeri az olvasó, kirajzolódhat számára az adott jog problémakatalógusa: a már feltett és a feltehető kérdések sora.

Így van ez minden jó tankönyvvel. A jó polgári jogi tan- és kézikönyv a jogintézményeket és a polgári jogi dogmatikát írja le, a nélkülözhetetlen elméleti tekintéssel és szükség szerint a bírói gyakorlat példaira letekintve. S a büntetőjog tankönyve is a büntetőjoggal, nem pedig kriminológiával foglalkozik. Az előszó íróját azonban mindez nem köti.

2. Mielőtt azonban az előszó írója élne szabadságával, korrigálja a fent rajzolt képet. A tankönyvi objek-

tivitás és – e természete szerint nem pozitív anyagban – a pozitív jog leírására való törekvés nem vezetett pusztán jogismertetésre. Forradalom után, sőt jogállami forradalom után volnánk, amelynek lényege éppen a feltétlen alkotmányosság és az emberi jogok uralomra jutása volt. Azonban túl közeli e mélyen politikai folyamat ahhoz, hogy a tankönyv magával a processzussal foglalkozzon: a maga szempontjából okkal marad csakis a normatív eredményénél. Ennek a – megengedem, rövid – perspektívának a hiányát nagyobb távlatok pótolnák: az általános részben és az egyes jogoknál is fellelhető történeti bevezetések, s még inkább a külföldi anyag. A nemzetközi egyezmények és gyakorlatuk egyes jogok szerinti ismertetése is fontos, de az igazi újdonság az USA Legfelső Bíróságának és a német Szövetségi Alkotmánybíróságnak az adott joggal foglalkozó fontos ítéletei beillesztése a tankönyvbe. Vagy az ügy elvi megoldásait ismertetik részletesen a szerzők, vagy rövid utalásokat találunk a probléma jelzésével – mindkettő minőségi többlet a tankönyvnek.

A tanulónak és érdeklődőnek szóló implicit, ám biztos segítséget kell elsősorban értékelnünk. Nem a magától értetődő technikai fogódzókra gondolok a jogforrások megtalálásához. Inkább arra, hogy a módszer – korlátai ellenére, sőt azok miatt – a bemutatott anyag továbbgondolásra készítet. A nagy számban idézett vagy hivatkozott jogeset tulajdonképpen kommentár nélkül marad; történeti és politikai hátterük éppen úgy hiányzik, mint a magyarországi emberi jogoké. A távlat tehát statikus, s természetes közegétől elvonatkoztatva törés nélkül tágítja ki a szintén elvontságában kimerevített magyar panorámát. Nincs szó jogösszehasonlításról. Az egymás mellett közölt anyagok azonban kihívhatják, hogy az olvasó rálépjen erre az útra. De még azelőtt, csupán a figyelmes olvasás megtermi gyümölcsét egyre izgalmasabb kérdésekként, amelyek az emberi jogok lényeges tulajdonságait vetik fel, noha direkt és reflektálatlan formában. Az olvasónak szembeülnie kell azzal, hogy ugyanaz az emberi jog milyen sokféle változatban létezik a különféle alkotmányok értelmezése során, hogy tartalma mennyire viszonylagos (például a vallásszabadságé), hogy értelme, a védelem tárgya akár ellenkezőjére fordulhat ugyanazon ország története folyamán (Lochner). Mi tehát a viszony a „magasabb jog” eszméje és egyes jogokként megjelenő elvei, az éppen érvényes pozitív emberi jogi normák között, mit jelent az emberi jogok egyetemessége? És mit jelent történetiségük? És ha érteni akarjuk a változásokat, mi ebben a „történelmi kényszer” szerepe (ha van ilyen), s mi az értelmező bíráké? Mikor és hogyan áll be végül összhang a számos értelemben független és kötetlen alkotmánybírói ítélezés, a politika, s

– el nem hanyagolhatóan – a „nép” nézetei között? Ha elfogadjuk (és elfogadhatjuk), hogy a tankönyv azért koncentrálna az amerikai és a német alkotmányértelmezésre, mert ezek lennének az emberi jogok magyarországi konkretizálásának mintái, kikerülhetetlen a kérdés, valójában *mit* vett (mit vehetett) át a magyar Alkotmánybíróság. Elvont formulákat és jogi megoldásokat? Vagy inkább az alkotmánybíráskodás funkcióját értette meg e példákon, ami azután itt is hasonló eredményre vezetett? Sikerrel recipiálhatók-e egyáltalán elvont szabályok egy más történelmi és társadalmi közegben? Vagy éppen az elvontság a döntő, s van egy közös grammatikája az emberi jogoknak, a „mai római jognak” megfelelő „közös alkotmányos hagyomány”? De elég-e csupán a nyelvet beszélni, vagy az a lényeg, milyen jogokat mond ki e nyelven a bíróság? A magyar alkotmánybíráskodás különösen absztrakt karaktere mennyiben kedvez ennek a nemzetközi beilleszkedésnek, sőt a rendszer elsajátításának, s mennyiben teszi mégis sérülékennyé azt? A kellően részletes külföldi anyagok tehát megnyitják a kérdések sorát, s a magyarországi emberi jogi helyzet olyan háttérkérdései felé irányítanak, amelyekbe ez a tankönyv nem mehetett bele. Az előző sem vállalkozhat többre, mint a kérdések bővebb megfogalmazására.

3. Legelőbb annak rendkívüliségét kell kiemelnünk, amit mindenki adottnak, természetesnek vesz: hogy ez a könyv egyáltalán létrejöhessen. Voltaképpen megrendült csodálkozással kellene tudomásul vennünk, hogy egy évtizeddel a jogállam bevezetése után *van* Magyarországon annyi emberi jogi norma, amely mennyiségében és differenciáltságában egyenrangúként áll meg az amerikai és német emberi jogok mellett. S erre nem elég magyarázat, hogy az egymást követő demokratizálódási hullámokban az emberi jogok recepció ideje mértani haladvány szerint rövidül. Ahhoz, hogy a magyar emberi jogi helyzetet megértsük, szükség van arra, hogy ablakot nyissunk a rendszerváltás történelmére, s legalább a kérdést felvessük, hogyan élt a maga részéről az alkotmányozás és alkotmányértelmezés az alkalommal, amikor – ismét az akkor divatos kifejezéssel – a történelem ablaka kinyílt, és lehetőség volt egy világtörténeti folyamathoz való csatlakozásra. Meg kell tehát engednünk vázlatos utalásokat a rendszerváltás magyar történetére, pontosabban annak jogi és intézményépítési oldalára, az alkotmánybíráskodás meghatározó szerepére. Ez a fejlődés a kortársi globális emberi jogi mozgalomba, az alkotmányosság világméretű új hullámába illeszkedik, amelynek újdonságát szintén az alkotmánybírók elterjedése és szerepe adja. Milyen más lenne ez a könyv, ha a magyar emberi jogi fejlődés fél évtizedig még a szocializ-

musban, illetve többértelműen elnyúló átmenetben folyt volna (mint Lengyelországban), ha a jogállam és nem jogállam közötti határ nem éles, s ha az Alkotmánybíróság magát az „átmenetiséget” tagadva nem teljes és normális jogállami viszonyokat anticipál! Vagy milyen másféle alkotmányosság fejlődött volna ki a Dél-afrikai Köztársaságban, ha csupán néhány évvel korábban történik a fordulat, amikor még ideologikus alkotmányokra nyílt az a bizonyos történelmi ablak! A helyzet megértéséhez a történelmet tehát nem kerülhetjük meg. A tankönyv jellege iránti tiszteletből azonban nem foglalkozunk azzal, hogy az alkotmányosság kiépítését milyen politikai konstellációk segítették vagy hátráltatták; nem csezeljük azt a hatalmas energiát, amelyet a rendszerváltás sok tekintetben mégis meglévő „felszabadulás” mivolta táplált. Nem értékeljük a létrejött emberi jogi rendszer szilárdságát és beágyazottságát, mint ahogy a veszélyeket és az azokkal való manipuláció veszélyeit sem. A történelem ezúttal a rendszerváltás történelmében gyökerező néhány technikai előfeltétel bemutatását jelenti.

Tudatosítani kell azt is, hogy ez a tekintélyes emberi jogi joganyag, tehát a normák és a dogmatika egysége, ezen az *absztrakt szinten jött létre*. Nem konkrét emberjogsértéseket orvosló ítéletekből párolódott le tehát, hanem – a magyar és a harmadik generációs alkotmánybíróságok hatásköreinek megfelelően – absztrakt normakontroll és absztrakt alkotmányértelmezés terméke. Az eredete szerint eleve normaszintű, absztrakt kazuisztika az emberi jogok létformája. Másrészt – és ez a döntő – tudatos *alkotmánybírósági normaalkotás* hozza létre ezt a fajta jogot. S bár erre a tankönyvnek csak egy rövid, helytelenítő mondata van, a legújabb alkotmányfejlődés éppen az „alkotmánybírói törvényhozással” jellemezhető. Ez persze teljesen átalakítja az öröklött hatalmi struktúrát. Ezekre az általános tendenciákra tehát szólni kell néhány szót, jóllehet az egyes emberi jogok tényleges gyakorlati érvényesülése kérdésében az előszó sem mehet mélyebbre, mint maga a tankönyv, amelyben legalább néhány jog kapcsán tudósítást kapunk a jogok életéről, mint például az adatvédelmi biztos esetjoga kapcsán. Szem előtt kell tartanunk tehát, hogy tárgyunk, aminek létéről biztos, teljéről büszke tudomásunk lehet, az emberi jogok *joganyaga*. Többször használt párhuzamunkra visszanyúlva: ahogy a XIX. századi német jogtudomány megteremtette a maga fogalom-paradicsomát, mi a *juristischer Begriffshimmel* helyett *Normenhimmel*ben, a normák mennyországában gyönyörködhetünk. Nota bene, azért gyakorlati emberi jogi szemszögből sem lebecsülendő, ha a hatalmas tömegű törvény és rendelet mind alkotmányos, mint ahogy azt Kelsen akarta.

Magyarországon ráadásul ez az elvont emberi jogi normaalkotás egyedülálló módon összekapcsolódik minden ember és állampolgár részvételi jogával a folyamatban. Az *actio popularis*, tudniillik hogy egyéni jogsérelem vagy érdekeltség nélkül bárki az Alkotmánybírósághoz fordulhat bármely jogszabály alkotmányossági vizsgálata, továbbá a törvényhozó alkotmányosértő jogalkotói mulasztásának megállapítása végett, olyan direkt-demokratikus csatornát nyitott meg, amely az emberi jogok mai kedvező helyzetét már csak mennyiségileg is – de nem csupán úgy – nagyban elősegítette. Végül fontos megjegyezni, hogy az emberi jogok szempontjából az alkotmány megalkotásának, értelmező kifejtésének egésze lényeges. Az Alkotmánybíróság nem különböztetett aszerint, alapjogi vagy államszervezeti ügy fekszik-e előtte, hanem – mint tudjuk – minden alkalmat felhasznált arra, hogy pozitív normáit határozatba foglalja.

4. A történelmi támpontok között immár nincs szükség az előtörténetre. Bibliográfiai jegyzetként sem kell már szerepelnie a nyolcvanas évek szamizdat könyvének, amely azt propagálta, hogy *vannak* emberi jogaink; a cselekvési autonómiájában szám-talan embert a hatalommal szemben megerősítő tanulmánynak arról, hogy mit szabad és mit nem; a vélemény szabadságot gyakorló vagy a választójoggal valóban élni akaró akciók dokumentumainak; az egyesülési szabadságért vagy az adatvédelem és információszabadság elismeréséért folytatott küzdelmeket kísérő cikkeknek. Az új időszámítás az alkotmánnyal kezdődik, amelyben az emberi jogok az alkotmányos jogállam részeként és annak garanciáival jelennek meg. Az alkotmányozónak nem volt ideje arra, hogy részletes koncepciója legyen az emberi jogokról, megelégedett az egyezségokmány (minimum)standardjának átmásolásával, és engedett a szociális jogok megtartására irányuló nyomásnak. Ebből a vékonyka szövegből lett hat-nyolc év alatt az az emberi jogi joganyag, amelyet a könyv a külföldi példákkal együtt, azokkal egyenrangúként bemutat. Az ide vezető nagyszabású emancipációs folyamathoz valóban nem a szabadságharcok pártosa illik, hanem a tudatos építkezésé. Ennek néhány tényezőjére szeretnék rámutatni.

Roman Herzog, a német Alkotmánybíróság elnöke egy alkalommal ezekkel a szavakkal mutatott a szobájában álló könyvespolcra, amelyen a bíróság határozatainak mintegy kilencven kötete sorakozott: „Ez a német anyagi alkotmányjog.” Ez a tankönyv, amely az emberi jogokat amerikai, német és magyar alkotmánybírósági ítéleteken keresztül ismerteti, nyilvánvalóan osztja azt a nézetet, hogy korunkban az emberi jogok ebben a sajátos, normaalkotó ítélezés-

ben jelennek meg. A magyar Alkotmánybíróság szerepe az új alkotmányosság kiépítésében ma a nemzetközi irodalom gyakori témája. Jellemzően politológiai és szociológiai vizsgálódásokról van szó, amelyek főleg azt kutatják, hogyan tudta az Alkotmánybíróság elfogadtatni radikális és aktivista ítélkezését (és jogalkotását) a parlamenttel, a kormánnyal, a politikai elitel, sőt a „néppel” is. Ezeknek az elemzéseknek az egyik haszna tárgyunk, az emberi jogok szempontjából az, hogy nemzetközi fejlődésvonalakba helyezik a magyar alkotmánybíráskodást, s így visszaigazolják annak törekvéseit. Mindenekelőtt azt a folyamatot, ahogy az Alkotmánybíróság a kelsen-i negatív törvényhozásból pozitív normaalkotóvá vált. A politológiai megközelítés másik hozadéka, hogy a „helyi színekre” irányítja a figyelmet: egy – elvileg szükségképpen ellentmondásos – hatalmi tényező legitimitását ugyanis nem lehet elvont elméletekkel megmagyarázni. Az Alkotmánybíróság „az európai alkotmányosság” képviselőjeként tudta elismertetni magát, s a (magasabb) jog (politika feletti) uralmának őrzőjeként hitelt szerezni. Egyszerre illeszkedett az emberi jogok világméretű expanziójába és a bírói törvényhozás trendjébe, a másik oldalról viszont a rendszerváltó Magyarország európai aspirációjába.

Jogi elemzés azonban már kevesebb születik. Még kevésbé foglalkozik az irodalom a politikailag nem támadott ítéletek tartalmával, amelyek pedig csendben, de következetesen és egyre szélesebb körben meghatározták és megszilárdították az emberi jogok tartalmát. Néhány ügy kapcsán politikailag vitatott „hatáskör-túllépéstől” eltekintve, nem jut elég figyelem a hatáskörök átalakítására sem, amely pedig az alkotmánybíráskodás – és eredményei – elfogadtatása szempontjából alapvető volt. Az Alkotmánybíróság elérte, hogy a jogszabályok alkotmánykonform értelmezésének bevezetése révén alkotmányossági ellenőrzése kiterjedjen a jogalkotó mellett a jogalkalmazókra, különösen az állandó bírói gyakorlatra is. A jogalkotóval szemben pedig a természetszerűen provokatív szankció, a jogszabály megsemmisítése helyett egyre inkább a „szelíd” szankciókat, valamint a mulasztás megállapításának kooperatív hatáskörét helyezte előtérbe az Alkotmánybíróság. Ezzel az együttműködéssel viszont elérte, hogy a meghozandó új, alkotmányos szabályozás tartalmát éppúgy előírja, mint az egyes alanyi jogok érvényesüléséhez szükséges állami kötelezettségeket – s mindezt a törvényhozó el is fogadja. Ezt azért kell feleleveníteni, mert az emberi jogok normatív kifejtése sokat profitált e módszerekből és eredményükből. Gondoljunk csak a vélemény szabadság kiinduló ítéletének tételeire, a közmédiával kapcsolatos állami tennivalókra, a „hatóság megsértése” bűncselekményét felváltó és a polgári

bíróságok által is követett alkotmánybírási szabályra. Gondoljunk a személyi számról szóló ítéletre és az adatvédelmi törvényre, a vallásszabadságról szóló határozat nyomán született törvényekre. A népszavazásra. A tulajdonjog mint alapjog megkülönböztetésére a polgári jogi tulajdonjogtól. A szerzett jogok védelmére. Az emberi méltósághoz való jognak az alapjogok fölé emelésére, de másrészt összekapcsolására az egyenlő elbánás elvével („egyenlő méltóságú személyként kezelés”), más vonatkozásban pedig az élethez való joggal (a halálbüntetés eredendő alkotmányellenessége). Ha az Alkotmánybíróság nem a fent jelzett stratégiai pozícióból mondja ki mindezeket, e jogok léte és hatékonysága is bizonytalanabb lenne.

De az emberi jogok hatékonysága és korszerű tartalma még inkább függött az Alkotmánybíróság érdemi törekvéseitől. A láthatatlan alkotmány 1990-ben meghirdetett programja sok szinten értelmezhető. Jelentette azt, hogy a magyar anyagi alkotmányjog könyvespolcát az alkotmánybírási határozatok kötetei lesznek hivatottak megtölteni. (Így is lett.) Jelentette azt is, hogy a bíróság elvi alapú ítélkezést fog folytatni. (Ez egyik fő legitimitációs bázisává vált.) Az elveket az Alkotmánybíróság az alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjainak kifejtésével nyeri; ezekből olyan koherens rendszert alkot, amely tartalmasabb és szilárdabb alapja a további értelmezésnek és ítélkezésnek, mint maga az alkotmányszöveg. Ez a rendszer természetesen táplálkozott a nemzetközi emberi jogi követelményekből és értelmezésekből, egyszersmind bekapcsolta a magyar bíráskodást annak áramába. A kölcsönösség lehetőségét – ha csak rövid időre is – szélesre tárta a rendszerváltás korszaka. A recepció egyébként sem volt mechanikus. A magyar Alkotmánybíróság sokkal inkább a nagy alkotmánybíráskodások szerepfelfogását, módszereit, gondolkodásmódját tekintette példának, mint konkrét jogi megoldásaikat. Ami nem jelentette, hogy ne vett volna át dogmatikai elveket is, ha kellett; mint ahogy máskor tudatosan tért el a szokásos külföldi jogértelmezéstől. Példa erre az első abortusz-ítéletben a kérdés radikalizálása: a magzat „jogaival” operáló szokásos indokolások elvetése; a pragmatikus (kriminológiai) megfontolások kizárása a halálbüntetés alkotmányossági vizsgálatából; az alapjogi teszt alkalmazása a környezetvédelem elért szintjét leszállító törvényekre.

Kifejezetten a magyar rendszerváltás sajátosságai-
ra építettek az autoritárius államból a demokráciába
való átmenet megkerülhetetlen ügyei: a visszaható
hatályú büntetőjogi törvényhozás, az átvilágítás és a
tulajdoni és erkölcsi kárpótlás. Ezekben az Alkot-
mánybíróság a német/cseh „restauratív” rendszervál-

tással szemben előretökintő modellt alakított ki, egyben megfogalmazta és alkalmazta a jogállami forradalom koncepcióját. Ez az emberi jogok számára azért fontos, mert a „jog” – tudniillik a magasabb jog, az alkotmány – tekintélyének helyreállítása az emberi jogok kibontásának feltétele. A jogbiztonság alapértéké emelése és szubszidiárius joggá tétele nyilván az egész alapjogvédelem hasznára vált. De nem kevésbé fontos, hogy a jogállam tartalmi koncepciójáról volt szó; azaz éppen az emberi jogok morális olvasatának többlete különbözteti meg a bevezetett alkotmányosságot a klasszikus Rechtsstaatától. Nem engedte meg viszont az Alkotmánybíróság, hogy a „magasabb jog” szerepét a természetjog vagy „az alkotmány értékrendje” vegye át. Ehelyett az egyes alapjogokon *belül* fejtette ki azok értéktartalmát, s élt még azok szimbolikus potenciáljával is. Azaz az emberi jogok dogmatikájával, valamint vita- és nemzetközi összehasonlítás-képes fogalomkészletével dolgozott a bíróság, s így minden általános törekvése is *az egyes jogok* tartalmát gazdagította.

5. Az Alkotmánybíróság felállítása körüli politikai alkuban az emberi jogok jövővédelme teljesen háttérbe szorult. Az Igazságügyi Minisztérium a Legfelsőbb Bíróság első szavára kihúzta a tervezetből az egyéni alapjogselelem orvoslására szolgáló alkotmányjogi panaszt. A törvény szövegében való megállapodáskor az Ellenzéki Kerekasztal a törvényt megsemmisítés jogát és a populáris akció elfogadtatását fontosabbnak tartotta e hiány pótlásánál. Az alkotmánybírók azonban azzal éltek, s messzemenően éltek is azzal, amit a törvénytől kaptak. A horatiusi kilenc év elmúltával bátran megindulhatnak az átfogó publikációk is: a termés betakarítható. Bármily érdekes is maga a rendszerváltás politikai és jogi folyamata, az egy lezárt korszak. Lehet örülni egy kivételes történelmi pillanat szerencsés megragadásának, a kívülről vizsgálódó tudós pedig felállíthatja a diktatúrák utáni politikai rekonstrukció különféle modelljeit. De ami nem csupán tanulságként marad fenn, hanem most is élő és fejlődő joganyag, az a magyar politikai átalakulás *eredménye*, vagyis az emberi jogok mai érvényükben. S persze örömmel látja a szerző, hogy szövegei tankönyvi szöveggé váltak, abban a jó társaságban, amely annak idején még ösztönző példa volt. Ez az átalakulás, a háttér megvilágítása után, újabb kérdésekhez vezet.

Összeállhat-e a *rendszer*, amely felállításának vágya az egész fejlődés mozgatója volt, egy sokszerzős tankönyv egymás melletti fejezeteiből? Ez alighanem az olvasó figyelmén múlik. Célszerű azonban rámutatni az alkotórészek különbözőségére. „Államcélok”, valódi alanyi alapjogok, alapjognak nem minősülő, de hasonlóan alkotmányi védelmet élvező jogok együttesét ölelik fel a tárgyalt „emberi jogok”. Az Alkot-

mánybíróság nem is mindig világosan határolta el őket, mint ahogy arra s következményeire a könyv, például a szociális jogok fejezetében, rá is mutat. Másfajta különbséget jelez az alapvető jogok hierarchiája, amit az Alkotmánybíróság állított fel. Legmagasabb rangú az emberi méltósághoz való jog „anyajoga”, ezt követi a vélemény szabadság, de a többi joggal szemben privilegizált védelmet élvez. Más szemszögből ugyancsak kiemelkednek az egész alkotmányi rendszer tartópillérei: az alkotmányos elvként, esetenként alanyi jogként, másszor jogok forrásaként működő generálklauzulák, amelyek azt is mutatják, hogy az emberi jogok kérdése nem különíthető el az alkotmány egészétől. Ilyenek az államformát, a népszuverenitást és a jogállamiságot, az alapjogok tiszteletben tartását és korlátozásának határait, az emberi méltóság jogát, a diszkrimináció tilalmát és az alkotmány közvetlen hatályát kimondó szabályok. Ismét más oldalról világítják meg a rendszert a különböző alkotmányossági tesztek, főleg ha összefüggésekben szemléljük őket.

Az alkotmányban lefektetett és közvetlen megjelenésükben bíró alkotta emberi jogok végül is praktikus érvényesülésre szánt rendszert alkotnak. E normarendszer valódi, vélt vagy lehetséges elméleti alapjainak, igazolásának feltárása, s mindezek alapján kritikája is a jogtudomány feladata. Ha az alkotmánybíró törekszik is elméleti felkészültségét használni, nem elméletet alkot, legfőképpen a döntéskényszer, és magától értetődően a „műfaj” különbözősége miatt, és nem is egy adott elmélet alkalmazása a feladata. A sokféle egyensúlyozás bírói művészete saját szabályai szerint ítéleendő meg. Az első Alkotmánybíróság vállalta annak kockázatát is, hogy ha az alkotmány rendszerét minél hamarabb fel akarja építeni, s ehhez minden alkalmas ügyet felhasznál, akkor az esetleg túl korán kimondott szabályt nehéz korigálni vagy kiegészíteni. Javításokra elméleti meglátások s az élet változásai már most okot adnak. Az előbbire a tankönyv tulajdoni fejezete jó példa, amely olyan elméleti keretben tárgyalja a tulajdonhoz való jogot, amely túlmegy az Alkotmánybíróság által annak idején használt elvi szempontokon, s így annál teljesebb, kritikai képet ad. Az adatvédelmi fejezet pedig arra figyelmeztet, hogy egykor nagy jelentőségű, szimbolikus erejű ítéletek fölött gyorsan eljárhat az idő. Az információtechnika ma már az örendelkezés másfajta védelmét követeli meg, mint a személyi számról szóló határozat idején.

A rendszer azonban nyitott. Az először írója ezért azzal a várakozással ajánlja az olvasó figyelmébe ezt az első összefoglalást, hogy újabb kiadásai az emberi jogok magyarországi állapotának továbbfejlődéséről számolnak majd be.